

Pútnik, turista, hráč či stopár?

Mária KLAPÁKOVÁ

Za posledný rok sa v slovenskej, predovšetkým ženskej, próze objavilo viacero autoriek (I. Dobrakovová, Z. Kepplová, M. Rosová, S. Žuchová), ktoré vo svojich textoch tematizujú odchod z domova do zahraničia. Kritika sa túto tendenciu pokúša pomenovať prostredníctvom zaužívaných pojmov „pútnictva“ (R. Passia) či „novodobého nomádstva“ (L. Szentesiová). Nazdávam sa však, že tieto pomenovania nie sú dostačujúce, čím sa však nevylučuje možnosť vnímať ich ako východiskové a zároveň dospieť k vhodnejšiemu pomenovaniu. Ako produktívna sa v tomto javí terminológia poľského sociológa Z. Baumana, ktorý pracuje s pojmami pútnik, turista a hráč.¹

Podľa Baumana je pútnictvo „osudom, není to volba učiněná z vzpočítavosti. (...) V životě poutníka není místo pro kroky, které nepřibližují k cíli, a není v něm ani lhostejných, indiferentních činů, všechno buď cíli slouží, nebo je to neúčelné, beze smyslu.“ (Bauman, 2002, s. 29 – 30). Osudom je u Baumana Boh, resp. akýsi „vyšší princíp“. Pútnik teda „uznáva nielen existenciu Boha, ale aj svoju podriadenosť (...). Uznáva aj to, že cestu mu určuje ktosi iný.“ (cit. podľa Lešová, 2009, s. 8). V texte S. Žuchovej *Zlodeji a svedkovia* (2011), ktorý použijem ako „zástupný“, si však postavy cieľ i spôsob, akým ho dosiahnuť volia sami. Nepodriaďujú sa cieľu, ale usilujú sa k nemu dospieť vlastnými silami. „Fatálnosť“ baumanovského putovania je u Žuchovej navyše znižovaná „banálnosťou“ cieľa. Pre postavy je totiž primárne stať sa jednými „z tých obyčajných ľudí, ktorí si boli na nerozoznanie podobní. (...) V samoobsluže mali kartu stálych zákazníkov a doma nábytok po starých rodičoch.“ (Žuchová, s. 22 – 23). Karta stáleho zákazníka by pre baumanovského pútnika bola pravdepodobne príliš „nízkym“ a vypočítavým výsledkom cesty. Preto aj samotný Bauman konštatuje, že v „postmodernej“ spoločnosti, ktorá je usporiadaná napĺňaniu „primárnejších“ cieľov, „model poutníka jako prototyp smysluplné životní strategie ztrácí na atraktivitě.“ (Bauman, s. 33). Rola pútnika sa v súčasnosti často ukazuje ako nemožná, nie však preto, že by postavy nemali cieľ, ale preto, že „vyšší princíp“ je prispôbený modelu „obyčajného života“.

Druhým typom, ktorý Bauman vymedzuje, je rola turistu. Ten „opouští dům, aby vyhledával dojmy. Dojmy a povídání o dojmech – to je jediná kořist, s níž se vrátí, a jediná, na níž mu také záleží. (...) Cestovat nemusí. Nic ho z domu nepudí, kromě neukojené touhy po dobrodružství.“ (Bauman, s. 50). Žuchovej postavy však domov neopúšťajú kvôli krátkodobému dobrodružstvu, motivuje ich vidina nového života.

¹ Okrem uvedených Bauman používa aj termíny „zevloun“ a tulák, tie však považujeme za sekundárne. Je pre ne totiž charakteristické potulovanie bez cieľa, ktoré sa už v súčasných textoch nevyskytuje a ak áno, tak len ako „krátkodobá súčasť“ zložitejšieho procesu.

Tomu podriaďujú svoje správanie v zahraničí, na vnímanie nového prostredia očami turistu nemajú dôvod. „Zhrnul som zo stola účty a plán mesta. Ostal tu ešte po Gregorovi. S Marisiou sme málokedy niečo hľadali. Svoj svet sme poznali a jeho hranice prekračovali len zriedka. Pohyb vymedzený trasou z domu do práce. Presný počet schodov po zastávku metra a poradie staníc, ktoré som poznal naspamäť.“ (Žuchová, s. 96). Účty na stole v citácii indikujú, že dvojica si turistický spôsob života nemôže dovoliť. Rola turistu totiž predpokladá aj isté (finančné) zázemie, pretože „cestovanie nie je nevyhnutné, je luxusom. (...) Je nadstavbou, čímsi viac, doplnkom k životu, ktorý už má cenu.“ (Lešová, s. 24). Aj preto je pre protagonistov mapa mesta, v ktorej sú pravdepodobne zaznačené turistické atrakcie, nepotrebná a ich pohyb sa obmedzuje na monotónnu trasu do práce a späť. Zautomatizovanie a anestetické vnímanie je navyše zdôraznené tým, že protagonista pozná presný počet schodov či poradie staníc metra. Z uvedeného vyplýva, že uvažovať o intenzívnom prežívaní atmosféry mesta či dojmoch z nového prostredia cez prizmu turistu neprichádza do úvahy.

Žuchovej postavy teda nemožno charakterizovať ako pútnikov či turistov, no nazdávam sa, že čiastočne ich možno stotožniť s Baumanovým termínom hráč. Ten sa nachádza „ve svete, ktorý není řízen zákonitostmi, jež by se dali poznat, popsat, zkatalogizovat. Organizujícím principem tohto světa (...) je riziko.“ (Bauman, s. 54). Aj napriek tomu, že baumanovská hra sa neriadi poznateľnými zákonitosťami, neznamená to, že nemá pravidlá. Tie „majú organizačnú úlohu, chýba im však vážnosť, porušenie pravidiel nie je trestané.“ (Lešová, s. 22). To si uvedomuje aj partnerská dvojica v Žuchovej románe, preto obaja „hrajú na dve strany“, čím sa stávajú spoluhráčmi i súpermi zároveň. Na jednej strane sú od seba psychicky a finančne závislí, hrajú spoločne. Obaja sa podriaďujú pravidlám, ktoré si sami stanovili a ktorých dodržiavanie by im malo zaručiť výhru, teda „obyčajný život“. Spoločne šetria peniaze, prestanú fajčiť, kupujú lacnejšie potraviny, nemajú záujem o zábavu, svoj život obmedzia na cestu do práce a späť. Zároveň však ani jeden z nich pravidlá hry nedodržiava a podvádza. Keď nie sú spolu, stávajú sa z nich súpermi a každý „rozohráva svoju vlastnú hru“, čím zároveň riskuje, že ho ten druhý odhalí. Klamstvo je u oboch spočiatku nevinné, zatajovanie sa týka drobných krádeží alebo cigariet kúpených za chrbtom toho druhého. Postupne sa však stupňuje a vyvrcholí neverou oboch partnerov. Obaja teda pravidlá poznajú, sami ich vytvorili, no napriek tomu ich neberú vážne. Klamstvo sa síce pred sebou aj pred partnerom snažia ospravedlniť, obhajujú ho ako snahu zlepšiť život toho druhého (krádež, nevera s majetným človekom). No „porušením pravidiel hry sa stráca jej zmysel“ (tamže) a vzťah založený na spolupráci je týmto narušený. V Žuchovej próze sú postavy hráčmi vo vzťahu k partnerovi, zároveň je to však hra samého so sebou. Obaja majú totiž možnosť vrátiť sa domov, no odmietajú ju a aj napriek nepriaznivej situácii zostávajú žiť v zahraničí. U Žuchovej hra nadobúda aj rozmer návratu do detstva, k detskej hre, ako symbolu pozitívneho a jednoduchého života: „Bankovky od Borka som porozkladal po stole ako hracie karty (...). Hra na šetrenie bola kostrou obyčajného sveta, ktorého sme sa nechceli vzdať. Stačilo na chvíľu nedávať pozor. Ako dieťa, keď pootvorí dlaň, v ktorej drží šnúru s balónom.“ (Žuchová, s. 12 – 14). Hra je teda taká, akou si ju hráči spravia. Môže byť pre nich osožná, no zároveň sa ľahko môže stať zdrojom nedorozumení. Aj napriek

tomu však ani termín hráč nemožno považovať v kontexte najnovšej prózy za dostačujúci, keďže sa vzťahuje len na niektoré aspekty života postáv v zahraničí.

Možno teda konštatovať, že, a to aj vzhľadom na vývoj a zmeny v spoločnosti, ani jeden z Baumanových termínov nemožno aplikovať na problém cudziny v súčasnej slovenskej próze. Taktiež sa nazdávam, že pomenovanie „novodobí nomádi“ je skôr „provizórne“ a nie úplne presné. Pre nomádov² je totiž charakteristické, že žijú aj cestujú v komunite, zatiaľ čo protagonisti textov často cestujú sami (S. Žuchová), alebo v malej skupine, resp. vo dvojici (Z. Kepplová). Väzby, ktoré si na novom mieste súčasné postavy vytvoria, nie sú pevné, rýchlo sa striedajú a zanikajú, pričom môže dôjsť aj k prerušeniu starých kontaktov. V porovnaní s takýmito postavami je pre nomádov tiež charakteristické, že nemajú domov, resp. ich domovom sa stáva miesto, na ktorom sa aktuálne nachádzajú. A hoci protagonisti textov môžu nadobúdať podobný pocit „bezdomovectva“, stále pre nich existuje možnosť vrátiť sa späť, na miesto, ktoré existuje a je ich „domovom“, bez ohľadu na to, ako tento pojem vnímajú oni sami. Nazdávam sa preto, že vhodným ekvivalentom, ktorý by čiastočne nadväzoval na Baumanovu terminológiu a zároveň by vystihoval povahu postavy odchádzajúcej z domu a žijúcej v zahraničí by mohlo byť označenie „stopár“.

Stopára možno primárne charakterizovať ako človeka, ktorý „niekoho alebo niečo stopuje, (...) cestuje autostopom“³, pričom stopovať znamená „zastavovať a žiadať o zvezenie“⁴. Stopár sa teda primárne pokúša niekam dostať a keďže na jeho presun je potrebné auto, logicky možno konštatovať, že ide o cestu na dlhšiu vzdialenosť. „Stopári“ v textoch mladých autoriek taktiež cestujú veľké vzdialenosti, napríklad do Fínska, Francúzska, Nemecka alebo Rakúska. Do cieľa sa pritom pokúšajú dostať čo najrýchlejšie a najlacnejšie (stopár cestuje často zadarmo), samotná cesta a spôsob dopravy pre nich nie sú dôležité. Dôkazom toho je skutočnosť, že v textoch je cesta často explicitne popísaná len okrajovo, prípadne sa netematizuje vôbec. Sekundárne možno v tejto súvislosti vziať do úvahy skutočnosť, že stopármi sú najčastejšie mladí ľudia, ktorí nemajú vybudované zázemie a môžu si dovoliť riskovať. Zároveň však nemajú dostatok peňazí na to, aby boli turistami, preto cestujú autostopom. Podobné vlastnosti charakterizujú aj postavy napríklad Žuchovej či Kepplovej textov, ktoré sa, tak ako neliterárni stopári, na cestu často vydávajú s nejasným cieľom. Dôležité je však to, že cieľ existuje, hoci ho nedokážeme presne pomenovať, ako to požaduje napríklad rola pútnika. Cieľom pritom môže byť konkrétny štát, mesto, ulica, byt, práca, partner, priatelia alebo len nová skúsenosť či dobrodružstvo, literárny „stopár“ má podobne neobmedzené možnosti ako ten reálny.

² Nomádi sú „komunity ľudí, ktorých spôsob života preferuje neustále kočovanie z jedného miesta niekam inam, pred usadlým životom na jednom mieste (napr. meste, štáte).“ (prekl. M. K.). Dokument dostupný na <http://cs.wikipedia.org/wiki/Ko%C4%8Dovnictv%C3%AD>

³ Dostupné na internete: <http://slovniky.korpus.sk/?w=stop%C3%A1r&s=exact&c=a5f8&d=kssj4&d=psp&d=scs&d=sss&d=peciar&d=ma&d=hssjV&d=ber nolak&d=obce&d=priezviska&d=un&d=locutio&d=pskcs&d=psken&ie=utf-8&oe=utf-8>

⁴ Dostupné na internete: <http://slovniky.korpus.sk/?w=stopova%C5%A5&s=exact&c=6571&d=kssj4&d=psp&d=scs&d=sss&d=peciar&d=ma&d=hssjV&d=ber nolak&d=obce&d=priezviska&d=un&d=locutio&d=pskcs&d=psken&ie=utf-8&oe=utf-8>

Pri oboch je dôležitá vlastnosť, ktorú Bauman pripisuje hráčovi, a to schopnosť riskovať. Nazdávam sa totiž, že v pojme stopárstva možno vnímať aj sému istého napätia, rizika či dokonca klamstva. Stopár totiž riskuje, nemôže vedieť, kto bude šoférovať auto, ktoré mu zastaví. Zároveň však sám môže klamať a šoferovi nemusí povedať pravdu o zámere svojej cesty, no na druhej strane ani sám nevie, čo môže od šoféra očakávať. Ak sa však stopár potrebuje dostať na miesto, musí šoferovi dôverovať, keďže on je ten, ktorý pozná cestu a môže ho tam dopraviť. Šofér má navyše často vyššie sociálne postavenie ako stopár, môže byť aj starší, skúsenejší, lepšie pozná prostredie a cestu. Pre stopára sa v danej chvíli stáva prostriedkom na dosiahnutie cieľa. U Žuchovej možno za takéhoto „šoféra“ považovať protagonistkinho milenca Borka, ktorý je majiteľom stavebnej firmy. Marisia k nemu nemá citovú väzbu, vzťah s ním považuje len za možnosť zlepšiť svoj život. Podobne pre Borka, „šoféra“, je Marisia predovšetkým rozptýlením, jej prítomnosť mu pomáha vyplniť chvíle samoty, podobne, ako môže neliterárny stopár „ozvláštniť“ cestu šoferovi. Aj napriek tomu, že okrem šoferov stopár po ceste, prípadne v cieľi svojej cesty, stretáva a spoznáva aj ďalších ľudí, môže sa spoľahnúť len sám na seba. Dokonca aj ľudia, s ktorými cestuje z domu, sa môžu počas cesty zmeniť a nemusia pre stopára viac znamenať istotu. Podobne sú pre neho rizikovými aj vzťahy, ktoré nadviaže na novom mieste, pretože tak, ako pre neho môžu byť „výhodou“, môžu ho aj sklamať a zraniť. Podobne je na tom aj literárny „stopár“, príkladom môže byť už spomínaná situácia obojstrannej partnerskej nevery, kedy si protagonisti nedokážu byť oporou, hoci majú spoločný cieľ. V danej situácii je pre nich dôležitejšia vlastná spokojnosť, než ďalší vývoj ich spoločnej cesty.

Stopovať v ďalšom význame tohto slova znamená aj „nepozorovane sledovať (podľa stôp), vyhľadávať, pátrať“⁵. Aj toto vnímanie pojmu možno aplikovať na literárneho „stopára“, ktorý sa v prvom rade pokúša nájsť nové miesto na život, s čím je spojené tiež hľadanie a napĺňanie základných potrieb, ako sú ubytovanie, práca, partner, nový okruh známych a podobne. Okrem toho „stopár“ hľadá a spoznáva samého seba, čo taktiež môže súvisieť s jeho nízkym vekom. Častý je jav, keď „stopár“ na novom mieste vyhľadáva niečo, čo by mu pripomínalo domov, hľadá jeho „stopy“. Tie nemusia mať výhradne podobu kultúrnych špecifik danej krajiny, keďže pod vplyvom koncernov a značiek, ktoré majú rovnaké logá a budovy takmer vo všetkých krajinách, sa rozdiely môžu mazať. Za „stopu“ domova ale možno považovať detail ako jedlo alebo parfum, ktorý postava používala doma, prípadne miesto, ktoré svojou atmosférou domov pripomína. Keďže „stopár“ odchádza z domu dobrovoľne, takéto náznaky pre neho nemusia, no môžu, predstavovať túžbu vrátiť sa. Väčšinou však bývajú len „záchytným bodom“, na ktorý sa postava upiera vo chvíli, keď má problémy. Okrem vecí či miest sa často takouto „stopou“ domova stávajú ľudia: *„Vtedy som si myslela, že k nim viac nepatrím. K Anete, ktorej číslo som si založila do diára, k spoteným brigádnikom, ktorí voňali ako sídlisko. K ľuďom, čo hovorili tou istou rečou. A sľúbili, že mi pomôžu. Kedykoľvek, povedala Aneta, hoci som povedala, že ich pomoc nebudem potrebovať. (...) Nedokázala som myslieť na nič iné. (...) Potom*

⁵ Dostupné na internete: <http://slovniky.korpus.sk/?w=stop%C3%A1r&s=exact&c=a5f8&d=kssj4&d=psp&d=scs&d=sss&d=peciar&d=ma&d=hssjV&d=bernolak&d=obce&d=pri ezviska&d=un&d=locutio&d=pskcs&d=psken&ie=utf-8&oe=utf-8>

som hľadala ten diár. Otvorila som ho na poslednej strane a vytočila Anetino číslo.“ (Žuchová, s. 187 – 188). V zlej situácii sa postava obracia na krajanov, ktorých síce pozná málo, tak ako domácich, no spoločný pôvod sa pre ňu v cudzine stáva symbolom istoty. „Stopár“ má teda len dve možnosti. Môže sa vrátiť alebo pokračovať v ceste, a to tak, že bude stále hľadať nové „stopy“ domova. Tiež sa môže prispôbiť a žiť v cudzine žuchovský „obyčajný život“.

Ako som sa snažila dokázať, označenie „stopár“ má v najnovšej ženskej próze viacero významových „odtienkov“, ktoré sa viažu na charakter postavy a jej novú životnú situáciu. Uvedomujem si, že je riskantné snažiť sa pomenovať aktuálny stav, ktorý sa môže kedykoľvek zmeniť. No zároveň si v zhode s baumanovským hráčom myslím, že podstúpiť toto riziko môže mať niekedy význam.

Literatúra:

BAUMAN, Zygmunt: Úvahy o postmodernej dobe. Praha: SLON 2002. 165 s.

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV: stopár. <http://slovniky.korpus.sk/?w=stop%C3%A1r&s=exact&c=a5f8&d=kssj4&d=psp&d=scs&d=sss&d=peciar&d=ma&d=hssjV&d=ber nolak&d=obce&d=priezviska&d=un&d=locutio&d=pskcs&d=psken&ie=utf-8&oe=utf-8> [24. 3. 2012].

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV: stopovať. <http://slovniky.korpus.sk/?w=stopova%C5%A5&s=exact&c=6571&d=kssj4&d=psp&d=scs&d=sss&d=peciar&d=ma&d=hssjV&d=ber nolak&d=obce&d=priezviska&d=un&d=locutio&d=pskcs&d=psken&ie=utf-8&oe=utf-8> [24. 3. 2012]

KEPĽOVÁ, Zuzka: Buchty švabachom. Bratislava: L.C.A. 2011.

Kočovníctví. [online]. [s.a.]. [Cit. 24.3.2012]. Dostupné na: <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Ko%C4%8Dovnictv%C3%AD>>

LEŠOVÁ, Daniela: Anestetika v umení (so zameraním na literatúru a fotografiu). (Diplomová práca). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2009. 106 s.

Lexikon teorie literatury a kultury. Ed. Ansgar Nünning. Brno: Host 2006. 912 s.

PASSIA, Radoslav: Skúsenosť s iným. Romboid, 2011, 46, č. 9 – 10, s. 13 – 16.

RAKÚS, Stanislav: Poetika prozaického textu. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1995. 118 s.

SZENTESIOVÁ, Lenka: Siločiar bolesti. Romboid, 2011, 46, č. 9 – 10, s. 118 – 120.

SUCHÁNKOVÁ, Miriam: Škoda dobrého príbehu. Romboid, 2011, 46, č. 6, s. 16 – 21.

ŽILKA, Tibor: Poetický slovník. Bratislava: Tatran 1987. 373 s.

ŽUCHOVÁ, Svetlana: Zlodeji a svedkovia. Bratislava: Marenčin PT 2011. 196 s.